

K. VANDAELE, *'In het getal ligt onze macht'. Een politiek-wetenschappelijke analyse van de vakbondsledenevolutie in België, 1898-1995*, Universiteit Gent, Vakgroep Politieke Wetenschappen, 2004, promotor: Prof. Dr. H. Reynaert

1. SITUERING VAN HET ONDERZOEK

'In het getal ligt onze macht', het is een leuze die regelmatig in de vakbondsgeschiedenis opduikt. De slogan indiceert treffend welk belang vakbonden zelf hechten aan hun ledencijfers, ook al verschilt dit in de tijd (Heery & Adler, 2004). Uiteraard wordt de machtspositie van vakbonden door veel meer dan alleen maar de numerieke sterkte bepaald. Een studie naar vakbondsmacht start echter het best met het analyseren van de ledenfluctuatie. Vakbonden zijn immers bij uitstek ledenorganisaties: ze zijn er door en voor hun leden. Hoewel het ledenaantal niet de Alfa en het Omega van vakbondsmacht is, kan iedere andere interne machtsbron ermee in verband gebracht worden. Omdat financiële afhankelijkheid van de staat of van derden een offensieve stellingname in de weg kan staan, zijn bijvoorbeeld de financiële middelen waarover vakbonden beschikken vrijwel uitsluitend afkomstig van ledenbijdragen. Hoe meer leden, hoe omvangrijker het financiële vermogen is voor het spijzen van de stakingskas, het opzetten van interne communicatiekanalen of het ontplooiën van een professioneel kader voor voorbereidend studiewerk en vorming. Een hoge syndicalisatiegraad kan de vakbonden daarnaast een hoog mobilisatiepotentieel bieden, kan hen aanspraak op politieke vertegenwoordiging van de arbeidersklasse opleveren en kan hen legitimiteit verlenen.

Op het einde van de negentiende eeuw hinkt de Belgische syndicalisatiegraad aanzienlijk achterop ten opzichte van buurlanden als Duitsland, Frankrijk en Groot-Brittannië, maar een eeuw later behoren de Belgische vakbonden tot een select kransje. Geboren in levensbeschouwelijke en regionale verscheidenheid slagen het Algemeen Belgisch Vakverbond (ABVV), de Algemene Centrale van Liberale Vakbonden van België (ACLVB) en het Algemeen Christelijk Vakverbond (ACV) erin om meer dan de helft van de afhankelijke beroepsbevolking te syndikeren. Van nauwelijks een half procent op het einde van de negentiende eeuw is de syndicalisatiegraad (met inbegrip van passieve en werkloze leden) gestegen tot 72,8 procent in 1995. De bestaande

studies die deze opvallende ledenontwikkeling willen verklaren, vertonen echter nogal wat lacunes. Deze concentreren zich veelal op deelaspecten van de vakbondsledenevolutie. Ze beperken zich bovendien doorgaans tot één enkele confederatie en hebben nauwelijks oog voor de lange termijn. Een ander manco van het bestaande vakbondsonderzoek is het gebrek aan explicitering van theorie en methode; het descriptieve analyiseniveau wordt amper overstegen. Deze onderzoeksleemtes zijn opmerkelijk omdat elke literatuurstudie leert dat politicologen en andere waarnemers de Belgische vakbonden een belangrijke rol toedichten in 's lands parlementaire democratie. De politologische traditie, die zich veelal eenzijdig toespitst op electoraal onderzoek, het gebrek aan betrouwbare cijfergegevens en het knellende juk van de verzuiling waaronder de verschillende archiefinstellingen gebogen gingen, kunnen het uitblijven van een studie naar de algemene vakbondsledenevolutie in België uitleggen. Het internationale project over de *Development of Trade Unions in Western European Societies* (DEUS), een databank met primaire gegevens over de vakbondswerking, en zuiloverschrijdende projecten die de historiografische 'balkanisatie' overstijgen, bieden echter een *incentive* en een opportuniteit om een dergelijk onderzoek aan te vatten. Ook de vernieuwde aandacht in de politieke wetenschappen voor een historische onderzoeksoriëntatie, zoals het zogenaamde 'historische neo-institutionalisme', draagt hier ten slotte toe bij.

2. ONDERZOEKSAFBAKENING EN METHODOLOGIE

Niet het industriële kapitalisme, maar wel het proces van *nation-building* en de consolidatie van de natiestaat betekenen een kentering in de vakbondsgeschiedenis en dit helpt om een onderscheid te maken tussen de voorlopers van de vakbonden, die teruggaan tot de middeleeuwse gildengenootschappen, enerzijds, en met wat vandaag onder een vakbond wordt verstaan anderzijds. Door supralokale loyauteiten in het leven te roepen, is het namelijk de natiestaat die verantwoordelijk is voor veranderingen in het actierepertoire van de arbeidersklasse en het kader creëert waarbinnen de nationale vakbeweging zich heeft kunnen ontwikkelen. De nationale staat vormt daarom het dominante geografische analyiseniveau in mijn doctoraal proefschrift. De analyse-eenheid is deze van de nationaal georganiseerde vakbondsorganisatie en beperkt zich tot de zogenaamde 'representatieve werknemersorganisaties' (en hun voorlopers). De beschikbaarheid en de betrouwbaarheid van het bron-

nenmateriaal bepalen ten slotte in sterke mate de tijdsafbakening. Het ontstaan in 1898 van de Syndikale Kommissie vormt daarom de *terminus a quo*. De einddatum wordt vastgelegd op 1995, het jaar waarin de DEUS-datareeks ten einde loopt (tijdens het uitvoeren van het onderzoek).

In het interdisciplinaire onderzoeksveld van de loonarbeidsverhouding overheerst de kwantitatieve onderzoeksstrategie. Deze dominantie houdt minstens twee gevaren in. In de eerste plaats kan de longitudinale onderzoeksopzet van sommige kwantitatieve technieken niet verhinderen dat ze veelal ahistorisch zijn. Dit impliceert dat de factoren die het vakbondslidmaatschap beïnvloedden onveranderlijk zijn in de tijd. Hieraan kan ernstig getwijfeld worden. De syndicalisatiegraad is wellicht een van de sociaal-economische indicatoren die het meest uiteenloopt tussen de postindustriële landen. Elk land lijkt wel zijn eigen syndicale koers te varen. De persistente divergentie in de syndicalisatiegraad (Checchi & Visser, 2005) kan daarom enkel verklaard worden door rekening te houden met 'de zucht van de tijd' en de ruimtelijke context. Bovendien wordt veelal de conflictdimensie, die inherent is aan de loonarbeidsverhouding, uit het oog verloren in een kwantitatief onderzoeksdesign. Doordat de indicatoren, die conflict willen nagaan, veelal in functie van de statistische voorschriften staan en vaak wegens hun gecompliceerd karakter worden weggelaten, gaat wellicht een belangrijke verklaringsvariabele verloren. In zijn bijdrage in het huldeboek naar aanleiding van het emeritaat van Jan Bundervoet, de mentor van en nestor onder de Vlaamse arbeidssociologen, schreef Albert Martens (2004) recent nog dat stakingen inherent deel uitmaken van de praxis van de (Belgische) vakbeweging. Meer nog, stakingsgolven vervullen meer dan waarschijnlijk een katalyserende functie voor de vakbondserkenning en de uitbouw en verdieping van het sociale overleg in België (Deneckere, 1996). Het voorbeeld van de stakingsgolven maakt overigens niet alleen duidelijk dat vakbonden in een conflictloze ruimte opereren, maar dat ze ook reflexieve organisaties zijn. De syndicalisatiegraad is met andere woorden niet alleen het resultaat van werknemersbeslissingen, maar al evenzeer het product van vakbondsactiviteiten en hun mogelijke aanwezigheid op de werkvloer.

Een integratie van de politicologie met de politieke contemporanistiek kan het verwaarlozen van de conflictdimensie en tijdsdimensie counteren. Deze interdisciplinariteit uit zich in het onderzoeksopzet dat een kwantitatieve onderzoeksstrategie combineert met een kwalitatieve analyse. Deze methodologische diversiteit biedt de kans om de ontdekte patronen en relaties uit een kwantitatieve analyse in verband te brengen met de maatschappelijke

context en structuur die bij een kwalitatieve onderzoeksstrategie worden benadrukt. Doordat ten slotte de probleemschets in de politicologie kadert, vormt het macroniveau de primaire onderzoeksfocus. De evolutie in het geaggregeerde vakbondslidmaatschap en de factoren die deze evolutie bepalen, staan met andere woorden voorop. Dit houdt niet in dat het individu en de intrinsieke motivatie tot het vakbondslidmaatschap zomaar weggecijferd kunnen worden. Dit zou immers betekenen dat het 'eb en vloed' in het vakbondslidmaatschap een louter mechanische reactie is op contextuele en structurele ontwikkelingen. In tegenstelling tot de meeste microsociologische en sociaal-psychologische theorieën kan het participatievraagstuk op het microniveau daarom niet los gezien worden van andere analyse-niveaus, maar zijn ze complementair aan elkaar.

3. THEORIEËN OVER VAKBONDSPARTICIPATIE, HYPOTHESEVORMING EN ONDERZOEKS- VRAGEN

Waarom wordt iemand lid van een vakbond? De redenen die aan deze individuele beslissing ten grondslag ligt, kunnen veelzijdig zijn. Voor de rationeel handelende *homo economicus* is het de vraag in hoeverre de baten van het vakbondslidmaatschap opwegen tegen de kosten ervan. Vanuit deze rationele-keuzebenadering zijn vakbonden leveranciers van collectieve goederen. Hier stelt zich het probleem van het liftersgedrag: omdat een collectieve arbeidsovereenkomst (in de regel) voor iedereen geldt, plukt ook iemand die geen vakbondslid is de vruchten ervan. Enkel een verplicht vakbondslidmaatschap of 'selectieve prikkels' kunnen dit liftersgedrag (in grote groepen) ontmoedigen of verhinderen. Zo zijn verzekeringsuitkeringen, die enkel de vakbondsleden toekomen, een schoolvoorbeeld van een selectieve prikkel. De wederzijdse zelfhulp in de vorm van verzekeringsuitkeringen wortelen dan ook in een lange vakbondstraditie. Niettemin hebben vakbonden, soms doelbewust, soms met tegenzin, vele van de door hen georganiseerde verzekeringen uit handen gegeven. De eens vrijwillige verzekeringen tegen bijvoorbeeld ouder worden, werkloosheid of ziekte zijn verplicht geworden door de staat en andere vakbondsfuncties, zoals sommige vormen van sociale dienstverlening, zijn door organisaties op de private markt overgenomen. Door dit substitutie-effect kunnen vakbonden niet meer de goederen leveren die de leden van hen verwachten. De gefnuikte verwachtingen zouden zich empi-

risch vertalen in een groeiend ongenoegen met én onverschilligheid tegenover de vakbondswerking.

Voor de *homo sociologicus* is het individuele nut niet de enige beweegreden om zich bij een vakbond aan te sluiten. Integendeel, veeleer zijn het sociale normen en sociale netwerken – die zich vertalen in een 'pro-vakbondsklimaat' – die aanzetten tot het vakbondslidmaatschap. Iemand treedt toe tot de vakbond omdat 'het zo hoort' of omdat anderen (familie, vrienden en collega's) dat verwachten.¹ Wie in een dergelijk klimaat de pro-vakbondsnorm niet naleeft, loopt het risico op reputatieverlies. Dit reputatie-effect werkt maar vanaf een bepaald minimumniveau van de syndicalisatiegraad en is afhankelijk van de subjectiviteit ervan, dit is de schatting die iemand maakt van het gedrag van significante anderen en hun vertrouwen in de pro-vakbondsnorm. Concreet: in een onderneming waar negentig procent van de werknemers vakbondslid is, heeft iemand wellicht een grotere neiging om ook tot de vakbond toe te treden, dan in een bedrijf waar de syndicalisatiegraad slechts tien procent bedraagt en het vakbondslidmaatschap dus niet als een 'normale zaak' wordt beschouwd. Belangrijk voor het instandhouden van de pro-vakbondsstemming is de intensiteit en kwaliteit van de interactie tussen vakbondsleden en hun geloof in en opvattingen over de vakbond en het vakbondslidmaatschap. De oppositie van werkgevers, maar ook de versneling in de deïndustrialisatie en andere veranderingen op de arbeidsmarkt bemoeilijken dit echter omdat ze de sociale banden tussen werknemers verbreken. Toch kunnen bijvoorbeeld stakingen of de vakbonds aanwezigheid op de werkvloer de zichtbaarheid van het vakbondsoptreden substantieel verhogen zodat de pro-vakbondssfeer in stand gehouden kan worden.

Al sinds het ontstaan van de vakbeweging bestaat de sociaal-wetenschappelijke *toolkit*, die het mogelijk moet maken de vakbondsledenfluctuatie te verklaren, uit rivaliserende analysebenaderingen. Het verklaart waarom een overkoepelend theoretisch referentiekader, dat voldoende solide is, voorsnog ontbreekt. Punt van kritiek is dat de analysebenaderingen veeleer vertrekken vanuit een passieve rol van de vakbeweging: de rol van stakingen blijft bijvoorbeeld onderbelicht. Niettemin kunnen uit de verschillende analysebenaderingen een aantal onderzoeksvragen afgeleid worden die de vakbondsledenevolutie proberen te verklaren.

¹ In hun empirisch onderzoek plaatsen Schnabel en Wagner (2005) een vraagteken bij een van de hypothesen afgeleid uit de sociale-gewoontetheorie. De socialisatie-invloed van de vader van een vakbondslid blijkt namelijk niet consistent te zijn in de onderzochte periode (1980-2000).

Met disciplinaire wortels in de economische wetenschappen gaat de conjuncturele analysebenadering na wat het effect is van het macro-economische verloop (loonontwikkeling, inflatie, werkloosheid,...) op de korte-termijnfluctuaties in het vakbondslidmaatschap. De structurele analysebenadering, voornamelijk beoefend door sociologen, gaat op zoek naar veranderingen in de economie en in de maatschappij om de vakbondsledenontwikkeling te verklaren. De structurele analysebenadering biedt echter eerder een beschrijving van het empirische feitenmateriaal dan een verklaring ervan. De institutionele analysebenadering, die thuishoort in de comparatieve politicologie, verwijst ten slotte naar een institutionele configuratie of een geheel van arbeidsmarktinstituties in elk land die de conjuncturele en structurele factoren beïnvloeden. Door de institutionele configuratie sorteren gelijkaardige conjuncturele en structurele ontwikkelingen een verschillend effect op de vakbondsledenevolutie. De conjuncturele en structurele determinanten lijken aldus in een institutionele bedding te meanderen. De vraag is welke deze institutionele bedding is en welk effect ze uitoefent in België.

De verschillende analysebenaderingen sluiten elkaar niet uit, maar dragen allen bij tot een beter begrip van de vakbondsledenevolutie. Het wijst er tegelijkertijd op dat deze evolutie wordt beïnvloed door factoren van uiteenlopende aard. Gezien het empirische feit dat de syndicalisatiegraad spatio-temporeel verschilt, zullen deze factoren wellicht ook differentiëren naargelang tijd en plaats. Daarom luidt de hypothese dat de beïnvloedende factoren op de vakbondsledenontwikkeling in hun betekenis zullen verschillen naargelang de spatio-temporele differentiatie. Om deze hypothese te onderzoeken, wordt geopteerd voor een pragmatische tijd-ruimte-aanpak. Deze aanpak resulteert in een diachrone en synchrone vergelijking van de Belgische vakbondsledenevolutie.

4. EEN DIACHRONE VERGELIJKING: EEN PARADIGMAVERSCHUIVING EN HAAR GEVOLGEN

Om na te gaan of de aard en het tempo van de vakbondsledenevolutie in de tijd varieert, is het nodig historische periodes te onderscheiden. Hoewel de theoretische status van de lange-golventheorie controversieel is (Müller-Jentsch, 2004, 5-12), is ze niettemin geschikt om een structurele periodisering aan te brengen. De lange-golventheorie vormt minstens een heuristisch hulpmiddel: ze helpt de historische feitenchaos te beschrijven en te ordenen.

Meer nog, in combinatie met modellen over sociaal protestgedrag, die voorbijgaan aan een eenvoudige frustratie-agressiebenadering, en interactionistische participatietheorieën als aanvulling hierop, voorspelt de lange-golven-theorie ook een empirische associatie tussen de lange golven, de stakingsgolven en de vakbondsledenevolutie.

Iedere lange golf duurt ongeveer 48 tot 60 jaar, waarbij de opgaande en neergaande fase telkens in relatieve zin begrepen moeten worden. Enerzijds bestaat een lange golf uit een periode van langdurige economische groei. Tijdens deze opgaande fase bekleedt de arbeidersklasse een relatief sterke machtspositie en ziet de vakbeweging haar eisen ingewilligd worden. Doordat werknemers hopen van de syndicale verworvenheden een graantje mee te pikken, zou er zich een gestage vakbondsgroei voordoen. Anderzijds omvat de lange golf een periode waar deze groei stagneert (of trager en wisselvulliger) verloopt. In deze neergaande fase kan de kapitalistische klasse haar positie op de arbeidsmarkt uitbuiten en zodoende haar macht en hegemonie verstevigen. Doordat de vakbeweging haar machtspositie verliest, zouden de vakbondsleden ontgoocheld afhaken. Tot slot verloopt de overgang tussen de fasen niet rimpelloos, maar via een transitiefase.

Elke transitiefase kan initieel geassocieerd worden met een opvallende mobilisatie van de arbeidersklasse. Onder andere een verhoogde stakingsactiviteit en een toestroom van vakbondsleden zouden hiervan getuigen. Naderhand zet er zich een contramobilisatie in, waarbij werkgevers en werkgeversorganisaties, geholpen door de staat, enerzijds aan de stakingseisen toegeven en anderzijds repressief optreden. Uit deze geïntensifieerde periode van klassenstrijd spruit min of meer een herschikking voort van de machtsverhoudingen tussen arbeid, kapitaal en de staat. Naarmate de neergaande of opgaande fase in de lange golf zich voltrekt, stabiliseert deze machtsverhouding zich gradueel en op ongelijke wijze. De periode van betrekkelijke stabiliteit in de loonarbeidsverhouding houdt aan tot een volgende stakingsgolf wanneer de klassenstrijd opnieuw in alle hevigheid losbarst. De fasen in de lange golf kunnen dan als alternerende periodes van mobilisatie en contramobilisatie in de loonarbeidsverhouding beschouwd worden. In hoeverre gaat dit nu op voor de Belgische loonarbeidsverhouding en welke zijn de gevolgen voor de vakbondsledenevolutie?

Zonder twijfel verschilt het Belgische stakingspatroon soms in termen van frequentie, duur en volume met de internationale stakingsgolven. Maar ondanks dit idiosyncratische karakter stemt het Belgische stakingspatroon er grotendeels mee overeen. De internationale stakingsgolven, als explosies van sociaal protest van de arbeidersklasse, doen zich telkens voor tijdens de tran-

sitiefase in de lange golf. In België brengen deze stakingsgolven (1910-1920, 1935-1948 en 1968-1974) alvast iedere keer een groeispurt in het vakbondslidmaatschap met zich mee, zowel in absolute als in relatieve termen. Gedurende de opgaande fasen (1894-1909 en 1949-1967) is er een gematigde vakbondsgroei. Tijdens de neergaande fasen (1921-1934 en 1975-1989) treedt er een stabilisatie tot daling in het vakbondslidmaatschap op. Dat er van een empirische associatie en sequentie sprake is, betekent echter nog niet dat de causaliteit tussen de verschillende fasen in de lange golf en het vakbondslidmaatschap bewezen is. Er zijn echter (theoretische) redenen om aan te nemen dat er alvast een verband is tussen de stakingsgolven en het vakbondslidmaatschap.

Heel vaak zijn het concrete aanleidingen en incidentele gebeurtenissen die aanzetten tot stakingsgolven. Ze fungeren als *short-run triggering devices* die een latent aanwezige onrechtvaardigheid bij de arbeidersklasse vertalen naar manifest stakingsgedrag. Dit algemeen gevoel van (gepercipieerde) onrechtvaardigheid is slechts een noodzakelijke voorwaarde tot staken, maar geen voldoende voorwaarde. Ook de opportuniteit ervan moet ingebracht worden. Deze stakingsopportuniteit kan verband houden met een significante verandering in macro-economische indicatoren, zoals de inflatiespiraal in de jaren zeventig, of belangrijke wijzigingen in de politieke mogelijkhedenstructuur, zoals de openingen gecreëerd tijdens en onmiddellijk na beide wereldoorlogen.

De spectaculaire vakbondsgroei tijdens de stakingsgolven getuigt dan weer van de organisatiekunde van de traditionele vakbonden. Ze slagen er telkens in om de 'wilde' stakers in het kapitalistische gareel te brengen en syndicale basisbewegingen af te remmen, onder controle te houden of te ontmoedigen. Initieel ontstaan de stakingsgolven immers telkens als 'wilde' stakingen. Het duidt op een vervreemding tussen de arbeidersbasis en de syndicale elite, waartussen de vakbondsmilitanten gekneld zitten. Deze vakbondsmilitanten, die een meer autonome positie innemen tegenover het vakbondsorgaan, spelen niettemin een belangrijke rol. In de eerste plaats brengen ze de opportuniteit tot staken onder de aandacht van de werknemers. Vervolgens, tijdens de mobilisatie, *framen* de vakbondsmilitanten de onrechtvaardigheid of bieden ze een interpretatiekader aan door bijvoorbeeld gebruik te maken van symbolen of te verwijzen naar symbolische data. Bovendien slagen de vakbondsmilitanten erin om niet-leden zich te laten identificeren met de vakbeweging en lid te laten worden.

Hoewel de stakers veelal tegen de vakbondsdirectieven ingaan, moet de vakbondsleiding wel degelijk de stakingen erkennen. Indien de syndicale top dit niet doet, gaat ze in tegen de wil van de vakbondsmilitanten en dreigt ze

haar aanhang te verliezen. Door de staking te officialiseren, slaagt de vakbondstop erin om de stakingsijver af te remmen, te kanaliseren en om te zetten naar concrete claims. Uit de stakingsstatistieken kan afgeleid worden dat deze claims heel vaak betrekking hebben op looneisen. De stakingsmotieven kunnen echter niet uitsluitend teruggebracht worden tot economistische belangen. Achter de loonsverbeteringen, die tot de bekende belangendefinitie behoren, gaan machtsmotieven schuil die een meer rechtvaardige verdeling van de ruil tussen loon en arbeid voorstaan.

Na verloop van tijd is de vakbondstop in staat de stakingsenergie af te leiden naar de onderhandelingstafel waar de Belgische vakbonden gunstige resultaten weten te behalen. Op die manier treedt er een vicieuze cirkel in werking tussen voordelige stakingsuitslagen en vakbondsgroei, waarbij voor ogen moet worden gehouden dat ook andere factoren een rol spelen dan alleen maar het instrumentele stakingsresultaat. Hoewel dit zeker nog onderzoek verdient, blijkt ten slotte dat in de bestudeerde periode het actierepertoire bijvoorbeeld is 'verrijkt' met werkplaatsbezettingen en korte werkonderbrekingen en dat ook het stakingspatroon is veranderd.

Doorheen de tijd is het pendulekarakter van de vakbondsledenevolutie afgenomen. Dit kan in verband worden gebracht met de verruimde erkenning die de vakbeweging geniet na de Tweede Wereldoorlog. Deze erkenning is niet het resultaat van een lineaire vooruitgang. Terwijl de vakbondserkenning tijdens de opgaande fase van iedere lange golf geconsolideerd wordt, staat ze ter discussie en wordt ze gecontesteerd door werkgevers en, in het kielzog daarvan, de overheid. Dit is bijvoorbeeld het geval in *the roaring twenties* en vooral tijdens de crisis in de jaren dertig van de vorige eeuw. Maar tegelijkertijd stimuleert de crisis de creativiteit in het denken. Dit, maar ook de radicalisering van de arbeidersklasse leidt finaal tot een paradigmaverschuiving die resulteert in een verbrede erkenning van de vakbeweging na de Tweede Wereldoorlog. Het 'Sociaal Pact' uit 1944 vormt de grondslag voor een verdere vakbondserkenning in het sociale overleg en de sociale zekerheid. Het staat symbool voor het fordistisch compromis: de 'functionaliteit' van de vakbeweging ligt in haar inschakeling in de productieverhogingen in ruil voor loonstijgingen. Voortaan gaan vakbonden en patronaat als sociale (gespreks)partners door het leven, al heeft dit nog heel wat voeten in de aarde.

De fordistische paradigmaverschuiving heeft zijn gevolgen voor een econometrische analyse die de korte-termijnfluctuaties in het vakbondslidmaatschap wil verklaren. Omwille van de paradigmaverandering, maar ook om-

wille van een analyse van het kwantitatief-empirische feitenmateriaal en pragmatische redenen is een onderscheid tussen een periode vóór en na de Tweede Wereldoorlog opportuun. De noodzaak van deze historische bijstelling wordt bevestigd in de econometrische analyse. Daaruit blijkt dat het vakbondsledenverloop in het interbellum positief wordt beïnvloed door de nominale loonontwikkeling en de hoogte van de werkloosheid. Meer nog, in het interbellum is het verband tussen de werkloosheid en het lidmaatschap zeer sterk. Zonder twijfel kan dit effect verklaard worden door het Gentse systeem, waarbij de vakbonden subsidies van de overheid ontvangen voor hun facultatieve werkloosheidskassen. Strenge regeringsmaatregelen in de werkloosheidsverzekering hebben daarentegen een uitgesproken negatief effect.

Wat de naoorlogse periode betreft, moedigt de inflatie, de reële loonstijgingen en de verandering in de werkloosheidsgraad het vaklidmaatschap aan. Na de Tweede Wereldoorlog wordt de werkloosheidsverzekering verplicht gemaakt, maar de Belgische vakbonden kunnen een zekere rol behouden door de werkloosheidsvergoeding uit te betalen. Maar net zoals in het interbellum verliezen ze hun daadkracht wanneer de werkloosheid hoge toppen scheert. In eerste instantie kunnen de Belgische vakbonden ten slotte nog profiteren van een aanmoedigingseffect, maar vanaf een bepaalde drempel oefent de syndicalisatiegraad een rem op het werven van nieuwe leden. De ledenmarkt is als het ware verzadigd. Of deze verzadiging structureel is en daarmee de moeilijkheden weerspiegelt waarmee de vakbonden in tijden van mondialisering, europeanisering en versnelde deïndustrialisatie te kampen hebben, is vooralsnog geen uitgemaakte zaak. De kapitalistische productiewijze blijft immers steeds nieuwe onrechtvaardigheden genereren. Gegeven de structurele verschuivingen in de arbeidersklasse zou een mogelijk volgende 'uiting' van arbeidersverzet hiertegen wel eens 'gedragen' kunnen worden door de tertiaire en quataire sectoren en kunnen resulteren in een nieuwe, maar allicht bescheiden groeispurt.

5. EEN SYNCHRONE VERGELIJKING: EEN UNIEKE CONFIGURATIE AAN ARBEIDSMARKTINSTITUTIES

Om de vakbondsledenevolutie te verklaren, behoren ook arbeidsmarktinstituties in rekening gebracht te worden. Deze instituties, die de ruil tussen loon en arbeid op de arbeidsmarkt reguleren, moeten niet in hun isolement begre-

pen worden. De verklaring ligt in hun onderlinge samenhang: het levert een institutionele configuratie op. Om te achterhalen in hoeverre deze institutionele configuratie in België met andere landen verschilt, is een synchrone vergelijking noodzakelijk. Vanuit een *most-similar design* gebeurt deze vergelijking met Nederland. In de eerste plaats valt uit de gepaarde vergelijking tussen België en Nederland op te maken dat de samenhang tussen de lange golven, de stakingsgolven en de vakbondsgroei niet per definitie voor ieder land opgaat. Op basis van de periodisering van de lange-golventheorie valt er namelijk een quasi stelselmatige achteruitgang van de Nederlandse syndicalisatiegraad waar te nemen na de Tweede Wereldoorlog.

Het verschil in de institutionele configuratie tussen de Lage Landen kan dit uitleggen. Terwijl Nederland slechts over corporatieve structuren op het macroniveau beschikt, bestaat de institutionele configuratie in België uit het Gentse systeem en de geïnstitutionaliseerde aanwezigheid van corporatieve structuren op verschillende niveaus. Het Gentse systeem is een noodzakelijke voorwaarde om tot een hoge syndicalisatiegraad te komen, maar geen voldoende voorwaarde. Ook de corporatieve structuren dragen bij tot de hoge syndicalisatiegraad. Zo kan de syndicale afvaardiging liftersgedrag verhinderen via de sociale controle en de sociaal-psychologische druk die ervan uitgaat. Het algemeen verbindend verklaren van collectieve arbeidsovereenkomsten verzwakt dan weer de oppositie van werkgevers tegen vakbonden. De associatie tussen een bepaalde institutionele configuratie en de hoogte van een syndicalisatiegraad is een betekenisvolle vaststelling, maar minstens even belangrijk zijn de onderliggende economische, politieke en sociale gebeurtenissen die deze configuratie verklaren. Deze gebeurtenissen in België differentiëren slechts gradueel met Nederland.

De verschillen treden op in de sequentie, timing en intensiteit. De timing van de industrialisering, de intensiteit van de wereldoorlogen en de timing en sequentie van de verzuiling leveren er telkens voorbeelden van. Zo heeft de handelsnatie Nederland zich pas laat ontwikkeld tot een industriële speler op de wereldmarkt. Door dit verschil in industriële structuur tussen de Lage Landen is het begunstigende effect van een aantal ondernemings specifieke en sectorspecifieke variabelen van de exportgerichte ondernemingen op het vakbondslidmaatschap veel groter in België. De industriële ontwikkeling in België brengt bovendien een eigen mentaliteit en syndicale traditie met zich. Timing en sequentie van gebeurtenissen zijn belangrijk omdat ze keuzes kunnen afgrendelen of andere opties net mogelijk kunnen maken en, via positieve *feedback*mechanismen, padafhankelijke processen in werking kunnen zetten (Pierson, 2004). Het verschil in de intensiteit van een gebeurtenis kan dan weer tot andere ervaringen leiden. De opgedane ervaringen, naast de

heersende machtsverhoudingen en ideologische opvattingen, kunnen tot gevolg hebben dat actoren andere (strategische) keuzes maken. Initieel minieme verschillen kunnen op die manier grote gevolgen hebben. Het verklaart waarom de Belgische en Nederlandse syndicalisatiegraden sterk uiteenlopen in de naoorlogse periode.

Naast de vakbondstraditie van spontane strijdbaarheid, speelt de specifieke alliantievorming tussen de vakbeweging en de politieke partijen in België hierin een belangrijke rol. Door de labiele zuilenstructuur in België, als gevolg van de vroege industrialisering, vormen de politieke partijen er het epicentrum van. Te allen tijde proberen ze een te sterke polarisatie tussen de zuilen te verhinderen. De socialistische stakingstraditie en de vakbondsgerictheid op de onderneming worden daarbij in evenwicht gebracht door het corporatieve gedachtegoed van de christen-democratie. In de sterk op export gerichte Belgische economie, is de nood aan stabiliteit in de loonarbeidsverhouding bovendien zeer groot. Het organisatienetwerk van de zuilen komt versterkt uit de Tweede Wereldoorlog. De strategie van de onderaanneming, die tal van maatschappelijke activiteiten aan het particuliere initiatief van de zuilen toevertrouwt, laat de vakbonden toe zich te professionaliseren en hun dienstverlening uit te breiden. Via de zuilsubsiërende verzorgingsstaat kunnen de vakbonden de goederen en diensten leveren die hun leden verwachten. Op die manier weten de Belgische vakbonden zich ook verzekerd van een pro-vakbondsnorm.

6. CONCLUSIES

In eerste instantie blijft er op theoretisch vlak onduidelijkheid bestaan over wie er toetreedt tot de vakbond. Tijdens de stakingsgolven lijken zowel de *homo economicus* als de *homo sociologicus* zich te manifesteren. De *homo economicus* wordt vakbondslid omdat de stakingsuitkering, die enkel de vakbondsleden toekomt, de loonderving (gedeeltelijk) kan compenseren. De *homo sociologicus* sluit zich bij een vakbond aan omdat hij gelooft, onder invloed van vakbondsmilitanten of anderen, dat vakbonden een einde kunnen stellen aan de onrechtvaardigheid die aan iedere stakingsgolf ten grondslag ligt. Voor beide theorieën over vakbondsparticipatie geldt dat ze de vakbondserkenning als gegeven beschouwen en ze het (gepercipieerde) nut van een vakbond centraal plaatsen. Het vakbondslidmaatschap staat echter niet alleen in functie van de individuele vraag tot het lidmaatschap. Ook de louter beschikbaarheid van een vakbond is van doorslaggevende betekenis om

toe te treden. Pas als deze eerste hindernis is genomen, kunnen vakbonden zich namelijk toeleggen op hun beleid en imago om leden te werven. Vanuit dit perspectief is de vakbondserkenning door de werkgever, al of niet onder druk van de overheid, een *conditio sine qua non* voor het ontwikkelen van iedere syndicale activiteit.

Op de werkvloer wordt deze vakbondserkenning (en de autoriteit van de werkgever) voortdurend geproduceerd en gereproduceerd. Deze productie en reproductie verlopen niet in een sociaal vacuüm, maar in een web van sociale relaties waarbij werknemer en werkgever tegenover elkaar staan in een asymmetrische machtsverhouding. Door het handelen van de *homo economicus* als een resultante post factum te beschouwen van een rationele afweging tussen kosten en baten, veronachtzaamt de rationele-keuzebenadering deze machtsverhouding. Door de epistemologische gelijkenschakeling van microverklaringen met het macroniveau, onttrekt de rationele-keuzebenadering zich bovendien aan iedere historisch-culturele specificiteit. Hierdoor ontglipt het cyclische karakter van de Belgische vakbondsledenevolutie. Participatietheorieën die de *homo sociologicus* vooropstellen en zich op het gebeuren op de werkvloer concentreren, bieden daarom meer perspectieven tot vruchtbare onderzoeksresultaten. Hoewel ook deze participatietheorieën vanuit een methodologisch individualisme vertrekken, vinden ze bovendien via micro-macrobruggen gemakkelijker aansluiting bij verklaringsstrategieën waar structuur en context voorop staan.

Of de lange-golventheorie nu meer is dan een heuristisch instrument of niet, op empirisch vlak is er een onlosmakelijk causaal verband tussen stakingsgolven en de massale ledentoe-stroming in de vakbeweging. In België hebben deze stakingsgolven alvast ook lange-termijngevolgen. Ze resulteren telkens in een uitbreiding of een versterking van de vakbondserkenning en uiteindelijk in een unieke configuratie aan arbeidsmarktinstuties. Bevreesd voor langdurige instabiliteit en polarisatie, pacificeren de politieke partijen de conflicthaard, gaan ze compromissen aan en bieden ze de zuilen de conflict-genererende materies in onderaanneming aan. Iedere stakingsgolf is daarom een kwantitatieve indicator voor een kwalitatieve verandering in de loonarbeidsverhouding. *In the long run* fungeert de Belgische syndicalisatiegraad bijgevolg als een barometer die de richting van de ontwikkelingen in de loonarbeidsverhouding reflecteert. De macro-economische factoren die de vakbondsevolutie op korte termijn bepalen, bevestigt de hypothese dat er andere causaliteiten aan het werk zijn naargelang de (spatio-)temporele context. In het interbellum bepalen de nominale loonontwikkeling, de hoogte van de werkloosheid en het ingrijpen van de regering in de werkloosheidsverzeke-

ring de jaarlijkse vakbondsledenevolutie. Deze evolutie wordt na de Tweede Wereldoorlog beïnvloed door de inflatieontwikkeling, de reële loonstijgingen, de verandering in de werkloosheidsgraad. In eerste instantie treedt er bovendien een aanmoedigingseffect op, maar stuit de vakbeweging op haar limieten qua ledenwerving en doet er zich een verzadigingseffect voor. De verbreide vakbondserkenning na de tweede wereldbrand en de *geronnener Macht* mildert de impact van de macro-economische omgeving op de vakbondsledenevolutie. De sterke identificatie tussen werkloosheid en vakbond in België blijft echter ook dan grotendeels overeind.

Kurt Vandaele

BIBLIOGRAFIE

- CHECCHI (D.) & VISSER (J.), "Pattern persistence in European trade union density". A longitudinal analysis 1950-1996, *European Sociological Review*, XXI, 2005, no. 1, pp. 1-21.
- DENECKERE (G.), "Recensie Dirk Luyten, sociaal economisch overleg in België sedert 1918", *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, I, 1996, no. 1, pp. 244-246.
- HEERY (E.) & ADLER (L.), "Organizing the unorganized" in: C.M. FREGE & J. KELLY (eds.), *Varieties of unionism. Strategies for union revitalization in a globalizing economy*, Oxford, 2004, pp. 45-69.
- MARTENS (A.), "Vakbond en arbeidersbewegingen, motor van sociale veranderingen: ook nog in de 21ste eeuw? Eén meerstemmig koor of één stem onder de vele?" in: G. VAN HOOTEGEM & B. CAMBRE (red.), *Over werk(t) in de actieve welvaartstaat*, Leuven, 2004, pp. 269-289.
- MÜLLER-JENTSCH (W.), "Theoretical approaches to industrial relations" in: B.E. KAUFMAN (ed.), *Theoretical perspectives on work and the employment relationship*, Champaign (Ill.), 2004, pp. 1-40.
- PIERSON (P.), *Politics in time. History, institutions, and social analysis*, Princeton (N.J.), 2004.
- SCHNABEL (C.), WAGNER (J.), "Determinants of trade union membership in West Germany: evidence from micro data, 1980-2000", *Socio-Economic Review*, III, 2005, no. 1, pp. 1-24.